

ПОЕТИКА ВОДНОЇ СТИХІЇ У ПОЕЗІЇ „МОЛОДОЇ МУЗИ”

Олена Шегеда. Поетика водної стихії у поезії „Молодої Музи”

У статті розглядається поетика символів водної стихії у творах поетів „Молодої Музи”, пропонується інтерпретація конкретних поетичних образів на основі наукового досвіду французького літературознавця й філософа Гастона Башляра.

Ключові слова: поетичний образ, символ, архетип, поетика стихій.

Елена Шегеда. Поэтика водной стихии в поэзии „Молодой Музы”

В статье рассматривается поэтика символов водной стихии в произведениях поэтов „Молодой Музы”, предлагается интерпретация конкретных поэтических образов на основе научного опыта французского литературоведа и философа Гастона Башляра.

Ключевые слова: поэтический образ, символ, архетип, поэтика стихий.

Olena Sheheda. Poetics of water elements in „Moloda Muza” poetry

The article deals with the creative comprehension of water elements images in „Moloda Muza” poetry. It also presents interpretation of images on the basis of scientific experience of French philosopher and scholar Gaston Bashlyar.

Key words: poetic image, symbol, archetype, poetics of water elements.

Багатство образів природи у поезії „Молодої Музи” зумовлює сприймання її як величезного світу, в якому вічно триває життя стихій. У ній широко представлені усі чотири стихії, проте найчастіше це образи-символи водної стихії (джерело, ручай, водоспад, ріка, став, човен, море, океан, дощ, злива, гроза, роса, сльози).

Дослідити їхню сутність у поетичних творах „молодомузівців” можна на основі наукового досвіду, викладеного у праці „Вода і марення” [1] французького літературознавця й філософа Гастона Башляра. Надалі використовуватимуться назви різних типів води, описані у цій праці, а саме: води закохані, неприборкані (мутні, морські, солоні), прісні води (цілющі, тихі, чисті) та води глибокі (сплячі, мертві).

У праці „Вода і марення” Г. Башляр зазначає, що „...вода є певне субстанціальне небуття. (...) Для деяких душ вода є матерією відчаю” [1, с. 134], зокрема через архетипну основу цього образу (йдеться про прадавній обряд поховання, коли померлого клали у зрубаний і вичищений із середини стовбур дерева й пускали на воду, у безвість), через що поети вважають воду особливо значущим матеріальним образом для вираження уявлень про смерть і нещастя. Поезію „молодомузівців” традиційно визначають як декадентську, а її творців як представників українського декадансу. Виходячи з цього та опираючись на матеріал праці Г. Башляра, можна стверджувати, що присутність водної стихії у пейзажах лірики „молодомузівців” своєрідним чином програмує не лише емоційне тло, що помітити легше, а й „сюжет” вірша, хід розгортання подій чи переживань у ньому, напрямок зміни настрою.

Наскільки семантика поетичних образів води у „молодомузівців” є близькою до таких значень, можна побачити на прикладі конкретних поетичних творів. Так, рдкк поезії Степана Чарнецького „За тобою” оприявнюють семантичну близькість у контексті поетичного твору образів дощу і смерті: „*Дощ стогне без утину / Та дзвонить на вікні мелодії однотонні... / (...) невгомонні... / ...Каяття, біль і жаль на мої груди сіли / І віко кам'яне від труни відвалили...*” (3, с. 556). Дощ у контексті цієї поезії є зразком так званої (за Г. Башляром) мутної води, мутної від того, що у ній уже розчинені жаль, біль та каяття ліричного героя. У контексті цього твору образ дощу не виявляє властивостей прісної води, – святої, чистої, цілющої, спокійної, – бо є повним її протиставленням. У визначенні сутності поетичного образу дощу допомагає, зокрема, епітет „невгомонні”: це вода неприборкана. Це вода, яка подразнює, драгує, не дає спокою. Цікавою особливістю цього вірша є те, що дощ, будучи в реальності субстанцією прісної води, у поетичному тексті набуває ознак води „солоні” (неприборканої). До такої ж думки схиляє й образ дощу у поезії Богдана Лепкого „Буває”: „*То знову жаль ворухить мною, / ...Шаліє вітер, ллють рясні / Дощів потоки; в лютім бою / Падають ялиці кремезні – / Такою лютою тугою, / Буває, тужу за тобою*” (3, с. 464). Ці поетичні твори мають різних авторів, проте психологічний пейзаж останнього, як бачимо, сповнений тієї ж семантики, що й попередній. Із поезії Сидора Твердохліба „Перед сходом сонця” видно, що дощ починає йти там, де мирає щастя: „*Надворі дощ і хуртовина, / Чом солов'їний спів умер?*” (3, с. 600).

Зразком закоханої, жіночної та неприборканої води є образ моря у поезії В. Пачовського „Любов” [3, с. 313–314]. Морські води у цій поезії несуть у собі водночас три різні властивості:

жіночність, закоханість, агресивність. Перед читачем свого роду еволюція семантики образу води: від жіночної (коли ліричний герой зустрічається уві сні з русалкою), закоханої (коли герой і русалка разом) до солоної неприборканої морської води (коли русалка зникає, а душа героя плаче). Зогляду на сутність морської води (підступну і неприборкану), можна стверджувати, що у цій поезії морська вода від початку таїла у собі горе й страждання, які оприявнилися згодом. Не випадково саме із моря, а не із річки чи озера виходить до ліричного героя красуня-русалка, що в народній уяві є істотою підступною. Використовуючи образ моря у цьому вірші, В. Пачовський ставить акцент на сутності кохання, яке довелося пережити ліричному герою.

Цікавою особливістю поезій „молодомузівців” є те, що поетичний образ моря в них може мати амбівалентну семантику. Так, у вірші П. Карманського „Піду з тобою над ревуче море...” останнє – стихія не лише біди й розчарування, змагання із законами життя, а й притулок стражденим душам, омріяна обитель для ліричного героя та його коханої, місце, якого вони прагнуть дістатися, щоб стати щасливими: „Піду з тобою над ревуче море, / На дикі скелі, де ноцують бурі, / Втоплю задуму в морському лазурі, / Заглушу в шумі безпросвітне горе. / Над нами сонце стане в повній славі, / Під нами будуть скаженіти хвилі, / А ми у нашії божественній силі / Царитимемо у млі золотавій” (2, с. 102-103). Схожий мотив бачимо у поезіях О. Луцького „Прийде, вірю, днина, хвиля...” [3, с. 640], Б. Лепкого „Яка чудова ніч” [3, с. 483] та В. Пачовського „В Рів’єра ді Гарда місячна ніч...” [3, с. 364], де море – шлях до острова щастя, куди прагнуть потрапити двоє закоханих.

Неприборкані води моря у поетичних творах „молодомузівців” можуть передавати, окрім інших, також зміст боротьби, протистояння. У поезії Б. Лепкого „Біла чайко” це мотив боротьби із дійсністю: *Подивися, біла чайко, / Як же ти, мала-маленька, / Проти моря, як нужденний / Проти звуку хвиль твій крик! <...> Проти горя світового / Чим є твій маленький біль?* (3, с. 482). Водна стихія, як бачимо, асоціюється із світовим болем.

Цікава риса поетики морської води ще й у тому, що психологія гніву, властива поетичному образу моря у „молодомузівців”, як і психологія гніву взагалі, є, за Г. Башляром, найбільш багатою на настроєві нюанси та відтінки почуттів, ніж емоція спокою. „Адже метафор моря блаженного й доброго набагато менше, ніж метафор моря дурного” [1, с. 236]. Таким чином, поети „Молодої Музи” використали поетичний образ моря як благодатний матеріал для вираження змістів пристрасті, безмежного й палкого кохання, неперервного змагання, боротьби до знесилення чи смерті.

Слід зауважити, що попри ворожу й підступну сутність неприборканої (морської) води, у поезії „Молодої Музи” море, а відтак і морська вода, виступає також джерелом очищення душі ліричного героя, котрий прагне віднайти серед морських просторів розраду для душі та порятунку від життєвих змагань. Тільки тут, біля моря, де є лише любов і *молитва до Бога*, ліричний герой П. Карманського із поезії „Несіть мене хвилі...” [2, с. 101] може забути своє горе. Море – це святе місце, де панує спокій і „омління”, де „*квіти моляться*” і відчувається присутність чогось божественного (поезія „На сонну природу...” [2, с. 104]), а у поезії „Вітай мені, тихе...” [3, с. 95] воно названо „*храмом*” і „*тихою колискою задуми*”; тут навіть хвилі шепочуть стомленому від страждань серцю: „*Цить! В нас немає горя...*” [3, с. 95]. Краса моря рятує ліричного героя цього вірша у момент відчаю. Море освячує почуття і душу ліричного героя поезії В. Пачовського „Соната” [3, с. 305–306]. Зогляду на семантичну наповненість образу моря зрозумілим стає символічне протиставлення його землі у поезії Б. Лепкого „Перед бурею” [3, с. 482]. Земля в контексті його поезії виступає вмістилищем гріхів. Натомість *море* – постає втіленням сили духу і протиставляється духовному безсиллю.

У поезії „Молодої Музи” можна віднайти образи, які є зразком „прісної” води, проте у цієї літературної групи їх помітно менше, ніж образів, як втілюють сутність води неприборканої. В основному, це поетичні образи ручаю, джерела та роси. Зазвичай вони так чи інакше асоціюються із поняттями чистоти, прозорості, легкості та емоціями радості, одухотворення. Цікаво, що коли поруч із цими образами вжито образ сліз, сльози також нестимуть у собі семантику очищення. Це можна пояснити тим, що вода як архетип зосереджує у собі також усі образи чистоти, через що у багатьох народів здавна з нею пов’язувалися обряди очищення, духовного і фізичного. Символом чистоти виступає образ джерела у поезії Б. Лепкого „Скільки разів” [102, с. 444–445]: *Жерело било чисте і прозоре, / Як хрусталеве і, як лід, студене. / Я поглибив його нору підземну, / Прочистив вкола моріг і цямриння / Здощок дубових поставив. / ...Так що ж? / Серед ночі прийшла туди якась людина злобна / І в мою чисту криницю пустила / Змію погану...* (3, с. 445). З’ясувати, що саме можуть символізувати образи цих поетичних рядків допомагає протиставлення образу джерела образіві „поганої” змії. Джерело, з якого ліричний герой розкопує криницю, вочевидь, є символом відкритої, щирої душі. Змія ж може символізувати сумнів, що закрався в душу і точить її із середини, отруюючи радісне існування. Таким чином, після того, як до криниці потрапляє змія, вода стає непригодною для пиття. Вірогідність такого припущення доводить також приклад із праці Г. Башляра, де описано доволі схожий художній образ, який зустрічається у світовій літературі, а саме: образ змії у джерелі чи над

джерелом. Французький філософ пише про нього так: „Іноді тяжіючий над джерелом образ змії передає йому не знати яку причину. Джерело, поєднане із таким образом, стає шкідливим” [1, с. 248]. До того ж однією із властивостей води взагалі Г. Башляр вважає можливість вбирати в себе все, що вона „бачить” і „чує”. При цьому дослідник наголошує, що душа людини у цьому подібна до води. Таким чином, вода стає символом душі. Паралель „душа-вода” знаходимо у поезії С. Чарнецького „Над каламутною водою”: *Над каламутною водою / стою в задумі, / Уся моя душа, здається, / втонула в шумі. <...> Ріко співуча! Кілько в тобі / болісних стонів! / Кілько в тобі за душу рвучих / тихих півтонів* (3, с. 552–553).

Іще одним образом-виразником змісту прісної води у поезії „Молодої Музи” є образ роси. Він часто зустрічається у поетичних творах „молодомузівців”. Так, у поезії П. Карманського „Вечір замріяний, сріблом политий...” зустрічаємо образи двох пір року, весни й осені, та двох періодів людського життя – молодості та зрілості: *Сад заворожений, в росах обмитий – / В серці весільно, в серці весна* (3, с. 262). Будучи пов’язаним із водою, образ роси, від так, співвідноситься із духовним світом ліричних героїв. Оскільки роса належить до води чистої, прісної, то має містити у собі семантику світлу, котра асоціюється із переживаннями чистих почуттів. Із контексту поезії видно, що це переживання першого кохання, яке щойно зародилося. Вода чиста – це ще вода й свіжа. Отже, образом роси автор підкреслює також вік ліричних героїв та свіжість їх почуттів одне до одного у часи юності. Образ роси спонукає до появи асоціації із чимось незабутнім, враження від чого залишаються свіжими навіть через багато років по тому. Г. Башляр у своїй праці зазначає, що з водою в уяві людства пов’язаний так званий комплекс Джерела Молодості. У цьому зв’язку можна також мотивувати появу образу роси у поезії П. Карманського.

У поданій вище типології вод Г. Башляра не має одного типу поетичного образу води, який наявний у творчості „Молодої Музи”. Це – *води небезпечні*. Прикладом таких вод можуть слугувати символічні образи двох каскадів водоспаду у поезії С. Твердохліба „Загуділи водопади” [3, с. 615–616], що стали поетичним втіленням ідеї смерті та жалю. Поет вибирає для вираження цих ідей води, що ринуть у прірву, розбиваючись об каміння скель. Читання рядків цієї поезії неминуче викликає асоціації з розбитим від пережитого горя серцем, з болем і приреченістю, адже вода не тече, а падає у прірву. Образи водоспадів у цьому вірші асоціюються з такими змістами, як приреченість і безповоротність. Порівняння типу *біла шарфа з похоронного вінця* [3, с. 615] та *ревна арфа* [3, с. 616] (поетичний образ арфи у „молодомузівців” часто постає символом душі) стають свого роду натяками на семантичну домінанту символічних образів. Образи водоспадів у цій поезії представлені у характерній для „молодомузівців” декадентській манері: зойк падаючих вод, жаль і ридання – все те, що налаштовує читача на переживання небезпеки, приреченості, фатальної ситуації. Таким чином, у цьому контексті водоспади – це води прісні, але неспокійні й такі, що несуть небезпеку.

Отже, поетика води у поезії „Молодої Музи”, окрім психологічної має символотворюючу функцію. Вона може реалізовуватися в поетичних текстах за допомогою „водних” образів, які пов’язуються із поняттями кохання, молодості, страждання, туги, моральної чистоти, внутрішньої гармонії. Тут має також місце біполярна семантика „водних” образів. Вода у творчості цього літературного угруповання, як і в природі, існує у двох іпостасях: як вода чиста, прісна, солодка, цілюща, добра, покірна, рідна, мила та як вода солоня, морська, неприборкана, агресивна.

На основі досліджених поетичних творів „Молодої Музи” типологія вод, властива архетипній основі її творчості:

- солоня вода (здебільшого морська, неприборкана вода, що проявляє себе як пристрасна, що прагне до щастя, звільнення);
- прісна вода (очищаюча, світла, котра може бути щаслива, але в контексті творчості „Молодої Музи” приречена на скороминушість щастя);
- закохані води (здебільшого проявляють свою суть в образах ласкавого моря);
- мертві води (води, що несуть небезпеку і викликають асоціації зі смертю: джерела, в яких є причина, водоспад, спадаючий у прірву).

Література

1. Башляр Г. Вода и грёзы. Опыт о воображении материи / Пер. с франц. Б. М. Скуратова. — М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998 (Французская философия XX века). 268 с.
2. Карманський П. Ой люлі, смутку: Поезії. — Ужгород : Поличка „Карпатського краю”. — № 6 (49). — 1996. — 416 с.
3. Розсипані перли: Поети „Молодої Музи” / Упорядник, автор передмови та приміток М. М. Ільницький. — К. : Дніпро. — 1991. — 710 с.